

DOI: <https://doi.org/10.38027/ICCAUA2026TR0033>

The Role of Ottoman Settlement Policy in Urban Space and Identity Production: The Settlement Process of the Amasya Community in Trabzon

* ¹ Elif Arslan, ² Fulya Üstün Demirkaya

^{1,2} Department of Architecture, Faculty of Architecture, Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye.

¹ E-mail: elifarslanarch@gmail.com, ² E-mail: fulyastn@ktu.edu.tr

¹ ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0389-5324>, ² ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4758-1987>

Abstract

Received: 28.04.2026
 Revised: 27.06.2026
 Accepted: 01.07.2026
 Available online: 10.07.2026

Copyright © 2026 by the author(s).
 All rights reserved.
 This article is published under an open-access model and is made available in accordance with the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International Licence (CC BY).

The publisher maintains a neutral stance concerning jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.
 This article has been selected and peer-reviewed for publication in this journal as part of the 9th International Conference of Contemporary Affairs in Architecture and Urbanism, held on 7–8 May 2026 in Istanbul, Türkiye.

Ottoman settlement policy has largely been evaluated as a demographic and administrative strategy, whereas its role in the production of urban space and identity has remained relatively overlooked. Transfer of population, but also a foundational intervention that reshaped urban morphology. This However, post-conquest settlement was not merely a study examines the role of Ottoman settlement policy in the production of identity and space in newly conquered cities through the cases of Amasya and Trabzon, with particular emphasis on colonization and population transfer policies. The study focuses on the demographic outcomes of the settlement policies implemented in Trabzon following the Ottoman conquest, as reflected in the fifteenth and sixteenth century Tahrir (tax) registers (1486, 1523, 1553 and 1583). Using these registers as primary sources, the study demonstrates that among the nineteen communities recorded under the heading of exiled communities, only the Amasya Community exhibited continuity. In the 1523 register, this community was recorded as the “Amasya Mosque Quarter,” indicating its transformation into a mosque-centered quarter structure. In this context, the study analyzes the plan of the Amasya Mosque, its location within the urban fabric, and the neighborhood structure that developed around it, thereby revealing the spatial boundaries and organizational character of the community.

Keywords: Urban History; History of Architecture; Ottoman Settlement Policies; Trabzon; The Amasya Mosque.

Osmanlı İskân Politikasının Kentsel Mekân ve Kimlik Üretimindeki Rolü: Cemaat-i Amasya’nın Trabzon’daki Yerleşim Süreci

Özet:

Osmanlı iskân politikası çoğunlukla demografik ve idari bir düzenleme olarak değerlendirilmiş; buna karşılık yapı ve çevre ve kentsel kimlik üretimindeki rolü büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı iskân politikasını yurtlandırma ve nüfuslandırma ekseninde ele alarak, yeni fethedilen kentlerde kimlik ve mekân üretimindeki rolünü Amasya ve Trabzon örneği üzerinden incelemektir. Fetih sonrası Trabzon’a iskân edilen on dokuz cemaatten yalnızca Cemaat-i Amasya’nın süreklilik göstermesi ve 1523’te “Mahalle-i Mescid-i Amasya” olarak kaydedilmesi, cemaatin mescit merkezli bir mahalle örgütlenmesine evrildiğini ortaya koymaktadır. Çalışmada 15-16. yüzyıl Trabzon tahrir defterlerindeki demografik kayıtlar, dönem haritaları, seyahatnameler ve Şer’iye sicilleriyle birlikte değerlendirilecektir. Bu çok kaynaklı okuma aracılığıyla günümüzde ayakta olmayan Amasya Mescidi’nin kentsel bağlamı ve çevresinde oluşan dokunun izinin sürülmesi, iskânın mekânsal araçlarının irdelenmesi ve mahalle ölçeğinde kentsel düzenin nasıl kurulduğunun görünür kılınması hedeflenmektedir. Böylece iskân politikasının yalnızca demografik bir düzenleme değil, mahalle ölçeğinde kentsel mekânı kuran çok katmanlı bir süreç olduğu tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kent Tarihi; Mimarlık Tarihi; Osmanlı İskan Politikası; Trabzon; Amasya Mescidi;

1. Giriş

Osmanlı iskân politikası, fethedilen ya da stratejik öneme sahip bölgelerde nüfusun yönlendirilmesi, yerleştirilmesi ve kalıcı bir düzen içinde örgütlenmesini hedefleyen çok katmanlı bir devlet politikasıdır. İskân, yalnızca bir yerden başka bir yere nüfus nakli anlamına indirgenemez; aynı zamanda yeni fethedilen alanlarda güvenliğin sağlanması, arazinin verimli kullanılması, imarın teşvik edilmesi ve Osmanlı idari düzeninin yerleşik hale getirilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Özellikle fetih sonrası dönemde iskân, yeni toprakların “yurt” haline getirilmesini sağlayan temel araçlardan biri olarak işlev görmektedir (TDK, 2026). Nitekim Bostan (2018), Osmanlı Devleti’nin yeni fethedilen yerlere Türk unsurunu yerleştirmek, yörenin emniyetini ve imarını sağlamak ve araziye daha verimli kullanmak amacıyla toplu iskânlara başvurduğunu; bu iskânların hem gönüllü yerleşme hem de sürgün yoluyla gerçekleşebildiğini belirtmektedir.

Orhonlu'nun (1987) değerlendirmelerine göre Osmanlı iskânı; dervişler ve zaviyeler aracılığıyla boş veya ıssız alanların şenlendirilmesi, vakıflar yoluyla yeni yerleşim ve imar alanlarının kurulması, ayrıca sürgün ve derbent teşkilatı gibi yöntemlerle nüfusun stratejik noktalara yönlendirilmesi biçiminde uygulanmıştır. Bu çerçevede iskân, hem güvenlik ve üretim sürekliliğini sağlamakta hem de yeni yerleşimlerin dini, sosyal ve ekonomik kurumlar etrafında örgütlenmesine zemin hazırlamaktadır.

İskân politikası genel çerçevede değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti'nin nüfus hareketlerini yalnızca demografik bir düzenleme aracı olarak değil; fethedilen bölgelerde Türk-İslam kimliğini yerleştirmek, askerî ve ekonomik sürekliliği sağlamak ve mali denetimi tesis etmek amacıyla kullandığı görülmektedir (Kalaycı ve Kızılkaya, 2013). Bu yaklaşım, kuruluş döneminden itibaren cihad ve gaza anlayışıyla şekillenen, yerel halkla ilişki kurma ve mevcut idarelerle uyum geliştirme stratejileriyle desteklenmiş; fetih sonrasında ise kadı tayini, idarî teşkilatlanma ve tahrir uygulamalarıyla kurumsallaştırılmıştır (Ocak, 2009; İnalçık, 2005). Bu doğrultuda uygulanan planlı iskân politikası, gönüllü yerleşimin yanı sıra gerektiğinde sürgün yöntemini de içermiş; yeni yerleşen Müslüman-Türk nüfusun inşa ettiği yapılar aracılığıyla kentlerin hem toplumsal hem de fiziksel dönüşümünü tamamlayan bütüncül bir araç olarak işlev görmüştür.

Bu çerçevede sürgün, Osmanlı iskân politikasının en sistemli uygulama biçimlerinden biridir. Ömer Lütfi Barkan'ın (1942) ortaya koyduğu üzere sürgün, yalnızca cezai ya da zorunlu bir yer değiştirme değil; nüfusun yeniden dağıtılması yoluyla yeni yerleşimlerin kurulmasını ve mevcut alanların şenlendirilmesini sağlayan bilinçli bir kolonizasyon yöntemidir. Anadolu'dan Rumeli'ye veya farklı bölgeler arasında gerçekleştirilen bu nüfus aktarımı, hem askeri-stratejik kontrolü güçlendirmekte hem de yeni fethedilen coğrafyalarda üretim, iskân ve imar süreçlerini hızlandırmaktadır. Nitekim sürgün edilen toplulukların yeni yerlerde cami, imaret ve kervansaray gibi yapılar inşa ederek yerleşimin fiziksel ve ekonomik gelişimine katkı sağladıkları görülmektedir.

Mimarlık tarihi açısından bakıldığında Osmanlı iskân politikası, kentsel mekânın üretiminde kurucu bir araç olarak değerlendirilebilir. Osmanlı iskân politikası, yalnızca demografik bir düzenleme değil; toplumsal, ekonomik ve mekânsal boyutları iç içe geçen bir kurucu müdahale olarak değerlendirilmelidir. Nüfusun belirli merkezlerden taşınarak yeni alanlarda örgütlenmesi, mahallelerin oluşumu, üretim ilişkilerinin kurulması ve yapı çevrenin şekillenmesi gibi süreçler, iskânın doğrudan sonuçlarıdır. Vakıflar, cami, mescit, zaviye, imaret, han, hamam ve su yapıları gibi unsurlarla yerleşimlerin fiziksel biçimlenişine doğrudan katkı sağlamış; yeni mahallelerin oluşumunda dini ve sosyal yapılar çekirdek işlevi üstlenmiştir. Vakıfların kuruldukları yerlerde yeni şehrsel odaklar oluşturduğu, şehirlerin genişleme yönünü etkilediği ve fiziki yapının oluşumunda önemli bir faktör olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle Osmanlı iskân politikası, yalnızca nüfuslandırma değil; yurtlandırma, imar, kurumsallaşma ve kentsel kimlik üretimi süreçlerini birlikte içeren çok katmanlı bir mekânsal strateji olarak ele alınmalıdır.

2. Materyal ve Yöntem

İskân politikası, yalnızca demografik bir müdahale değil, aynı zamanda sosyal ve mekânsal bir düzenleme aracıdır. Dolayısıyla iskân, Osmanlı şehirlerinin kimliğini belirleyen temel dinamiklerden biri olarak, mekân üretimiyle doğrudan ilişkilidir. Literatürde Osmanlı iskân politikası çoğunlukla nüfus hareketleri, demografik yapı ve idari düzenlemeler çerçevesinde ele alınmış; buna karşılık yapı çevre ve mekânsal üretim süreçlerindeki kurucu rolü sınırlı ölçüde tartışılmıştır. Bu bağlamda çalışma, iskânın mahalle ölçeğinde mekânı nasıl kurduğunu ve göçle gelen bir cemaatin mescit ekseninde mahalleye dönüşüm sürecinin nasıl gerçekleştiğini sorgulamaktadır.

Çalışmada Amasya ve Trabzon'un birlikte ele alınmasının nedeni, iskân politikasının hem kaynak hem de hedef mekân üzerinden izlenebilmesine imkân tanınmasıdır. Amasya, Osmanlı döneminde idarî, ilmî ve kültürel üretim kapasitesi yüksek bir merkez olarak, nitelikli ve örgütlü nüfusun temin edildiği bir odak niteliği taşıırken; Trabzon, 1461 fetih sonrası farklı bölgelerden nüfus aktarımıyla yeniden yapılandırılan bir sınır ve liman kenti olarak iskân politikalarının somut biçimde gözlemlenebildiği bir örneklem sunmaktadır. Nitekim Trabzon tahrir defterlerinde izlenebilen Cemaat-i Amasya'nın sürekliliği ve 16. yüzyılda mescit merkezli bir mahalleye dönüşmesi, bu iki kent arasındaki ilişkinin yalnızca demografik değil, mekânsal ve kurumsal bir aktarım süreci olarak okunabileceğini göstermektedir.

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımını benimsemekte; tarihsel belge analizi ve mekânsal yorumlama yöntemlerine dayanmaktadır. Araştırmanın veri seti, 15. ve 16. yüzyıllara ait birincil kaynaklar olan Trabzon tahrir defterleri ve Şer'iyye sicillerini değerlendiren ikincil literatür ile dönem haritalarından oluşmaktadır. Bu kapsamda, ilk aşamada Osmanlı iskân politikaları ile Trabzon tahrir defterleri ve sicillerine dayalı çalışmalar incelenerek fetih sonrası kentin demografik ve toplumsal yapısı ortaya konmuş; mahalle oluşumuna ilişkin veriler üzerinden fiziki örgütlenmesi değerlendirilmiştir. İkinci aşamada, Amasya'nın Anadolu'nun Türkleşme sürecindeki rolünü ele alan çalışmalar ile Amasya'dan Trabzon'a gerçekleştirilen iskân hareketlerine ilişkin araştırmalar incelenerek iskânın kaynak mekânı analiz edilmiştir. Üçüncü aşamada, Amasya Mescidi'nin izini sürmeye yönelik olarak dönem haritaları ile tarihsel verileri birlikte değerlendiren çalışmalar kullanılmış; böylece günümüzde ayakta olmayan mescit ve çevresinin, iskân politikaları doğrultusunda şekillenen mekânsal örgütlenmedeki yeri yorumlanmıştır. Son aşamada ise elde edilen tarihsel ve mekânsal veriler birlikte değerlendirilerek fetih sonrası iskân politikalarının Trabzon'un mekânsal örgütlenmesine etkileri ortaya konulmuştur (Şekil 1).

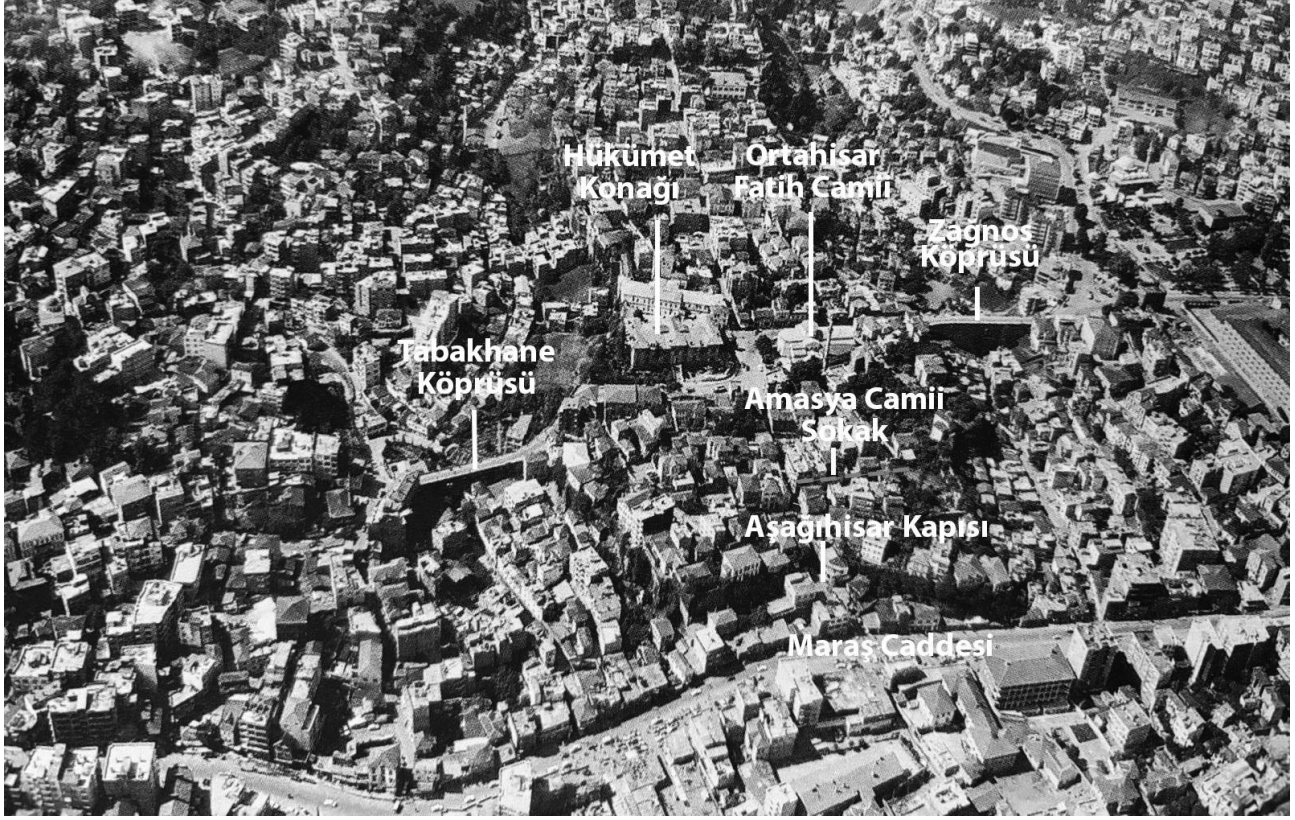

Şekil 1. Yöntem Şeması.

3. Bulgular

3.1. Fetih sonrası Trabzon'da İskân

Anadolu kentleri açısından önemli bir pazar ve transit ticaret merkezi olan Trabzon, Osmanlıların Karadeniz'e açılma stratejisinin bir parçası olarak 1461 yılında fethedilmiştir (Aygün, 2005). Fetih sonrasında kentte izlenen iskân politikası hem dışa dönük sürgünler hem de Anadolu'dan kente yönlendirilen nüfus transferleri üzerinden iki yönlü bir yapı göstermektedir. Bu süreçte, özellikle gayrimüslim nüfusun bir kısmı İstanbul ve Rumeli'ye gönderilirken, Müslüman nüfus da çeşitli nedenlerle kent dışına çıkarılmış; buna karşılık Anadolu'nun farklı merkezlerinden Müslüman Türk topluluklar Trabzon'a yerleştirilmiştir (Bostan, 2002; Bilgin, 2000).

Şekil 2. Trabzon Ortahisar Sur içi, Tabakhane ve Zağnos Vadileri 1979. (Bölükbaşı,2006) (Yazarlar tarafından düzenlenmiştir.).

Osmanlı tahrir defterlerine göre, fetih sonrasında kentin en büyük katedrali olan Panagia Chrysekephalos Kilisesi, Camii Atik (günümüzde Ortahisar Fatih Camii) adıyla camiye dönüştürülmüş; böylece hem kentin merkez camisi olmuş hem de en büyük Müslüman mahallesine adını vermiştir (Üstün Demirkaya ve Tuluk, 2022). Fetih sonrasında kiliselerin camiye çevrilmesi ve bu yapılar çevresinde Müslüman mahallelerinin şekillenmesi, İslamlaşma süreci açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (Çetin, 2002) (Şekil 2). Bu mekânsal dönüşüme paralel olarak, kentin demografik yapısında da yeniden düzenleme süreci yaşanmıştır. Nitekim dönemin kaynakları, fetihten hemen sonra kent halkının üç gruba ayrıldığını; bir kısmının saray hizmetine alındığını, bir kısmının başka bölgelere iskân edildiğini, geri kalan nüfusun ise sur dışına çıkarıldığını göstermektedir (Tellioglu, 2009). Bu durum, fetih sonrası iskânın yalnızca yerleştirme değil, aynı zamanda mevcut nüfusun yeniden dağıtılması yoluyla kentin demografik ve mekânsal yapısının yeniden düzenlenmesini hedefleyen sistemli bir müdahale olduğunu ortaya koymaktadır. Bu politikanın en somut göstergesi, 1486 tarihli Mufasssal Tımar Defteri'nde yer alan "ihtiyari" olarak tanımlanan kendi istekleriyle kente yerleşen bir Müslüman grup ile "sürgün amed" başlığı altında kaydedilen Müslüman nüfustur (Lowry, 2005). Deftere göre sürgün başlığı altında kaydedilen ve Trabzon'a geldikleri yerlere göre adlandırılan 19 cemaatten oluşan toplam 202 hanelik bir Müslüman nüfus yerleştirilmiştir. Bu cemaatler Niksar, Sonusa, Ladik, Amasya, Bafra, Osmancık, İskilip, Çorumlu, Gümüş, Merzifon, Tokat, Nefs-i Samsun, Nahiye-i Samsun, Turhal, Zile, Göl-Canik, Satılmış Canik, Kağala ve Kadıgadı gibi merkezlerden getirilmiştir (Bostan, 1997; Bilgin, 2000).

Şekil 3. Fetih Sonrası Trabzon'a İskân Politikasıyla Getirilen 19 Cemaatin Bulunduğu Merkezler.

Bu yerleşimlerin büyük çoğunluğunun Trabzon'un batısında, yaklaşık 250–500 km'lik bir hat üzerinde bulunması ve Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon seferi güzergâhı ile örtüşmesi, iskânın rastlantısal değil, belirli bir coğrafi ve idari mantık çerçevesinde yürütüldüğünü düşündürmektedir (Bilgin, 2000). Ayrıca Trabzon'a aktarılan nüfusun özellikle Orta Karadeniz ve İç Anadolu bağlantılı Osmanlı yerleşim merkezlerinden seçildiğini; dolayısıyla iskânın hem bölgesel yakınlık hem de denetlenebilir nüfus kaynakları üzerinden yürütüldüğünü düşündürmektedir. Nitekim Ladik'in tahrir defterlerinde Amasya'ya bağlı olarak kaydedilmesi, Merzifon ve Gümüş'ün de benzer şekilde Amasya merkezli idari yapı içinde yer alması (TD 90; TD 776; TD 780'den aktaran Belen, 2022), bu cemaatlerin önemli bir kısmının doğrudan ya da dolaylı olarak Amasya merkezli bir hinterlandtan geldiğini göstermektedir (Şekil 3). Bu durum, Trabzon'a yönlendirilen nüfusun dağınık bir coğrafyadan değil, belirli bir idari merkez etrafında örgütlenmiş yerleşimlerden seçildiğini ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla Trabzon 'da gözlenen bölgesel çeşitlilik, iskânın bir yandan fethedilen kentin güvenli ve sürdürülebilir biçimde yeniden nüfuslandırılması, diğer yandan ise farklı kökenlerden gelen toplulukların belirli mekânsal odaklar etrafında örgütlenmesi yoluyla yeni bir kentsel düzenin kurulması temel amaçlarına işaret eder. Ancak fetih sonrası Trabzon'da söz konusu 19 cemaatin kente yerleştirilmesi, doğrudan mahalle örgütlenmesiyle sonuçlanmamakta; bu topluluklar başlangıçta geldikleri yer adlarıyla tanımlanan cemaatler olarak kaydedilmektedir. Nitekim 1486 tahririnde Müslüman nüfusun büyük bir kısmının "cemaat" başlığı altında verilmesi, bu toplulukların henüz kalıcı mahalleler halinde örgütlenmediğini göstermektedir (Lowry, 2005). Ancak bu cemaatlerin zamanla kentsel mekânda sabitlenerek mahalleye dönüştükleri izlenebilmektedir. Bu dönüşümün en açık örneği Cemaat-i Amasya'dır; söz konusu topluluk 1523 tarihli kayıta "Mahalle-i Mescid-i Amasya" olarak geçmekte ve mescit merkezli bir yerleşim birimine evrildiğini ortaya koymaktadır (Üstün Demirkaya ve Tuluk, 2022). Bu durum, fetih sonrası iskânın yalnızca nüfus aktarımı değil, cemaatlerin belirli mekânsal odaklar etrafında örgütlenmesi yoluyla kentsel mekânın yeniden kurulmasını sağlayan kurucu bir süreç olduğunu göstermektedir.

1486 tahririnde "sürgün amed" başlığı altında kaydedilen 19 cemaatten 18'i sonraki tahrir kayıtlarında aynı adlarla izlenememekte; bu durum cemaatlerin çözülmesi, dağılması veya farklı mahalleler içinde erimesiyle açıklanmaktadır. Ancak bu genel eğilimin aksine, yalnızca Cemaat-i Amasya'nın süreklilik gösterdiği ve 1523 tarihli kayıta "Mahalle-i Mescid-i Amasya" olarak anıldığı görülmektedir. Bu durum, Amasya cemaatinin diğer gruplardan farklı olarak kentsel mekânda kalıcı bir yerleşim örgütlenmesi kurabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla 19 cemaatten yalnızca birinin mahalle ölçeğinde izlenebilir bir süreklilik üretmesi, iskân sürecinin tüm topluluklar için eşit biçimde işlemediğini; buna karşılık bazı cemaatlerin mescit merkezli mekânsal örgütlenme yoluyla kalıcılaştığını ortaya koymaktadır.

3.2. Türkleştirme-İslamlaşma Sürecinde Amasya'nın Rolü

Orta Karadeniz Bölgesi'nin iç kesimlerinde konumlanan Amasya, Yeşilirmak'ın biçimlendirdiği vadi tabanında yer alan bir yerleşim merkezidir (Yılmaz, 2020). Kent, sarp kayalıkların oluşturduğu bu derin ve dar vadinin yamaçları üzerinde kurularak zamanla fiziksel dokusunu şekillendirmiştir (Karacalı, 2021). Şehri çepeçevre saran yüksek kayalık topoğrafya, kente aşılması güç doğal bir kale vasfı kazandırarak dış tehditlere karşı güçlü bir sığınak imkânı sunmuş ve bu durum, asırlar boyunca bölgede hâkimiyet kurmayı amaçlayan devletlerin öncelikli stratejik hedeflerinden biri olmasına zemin hazırlamıştır (Kuş, 2016). Amasya'nın sahip olduğu bu stratejik ve ekonomik değerın ardında yalnızca savunmaya elverişli bir topoğrafya olması değil, aynı zamanda İpek Yolu, Kral Yolu ve Roma yolu gibi antik dönemin en önemli ticaret ve ulaşım ağlarının tam kavşak noktasında bulunması yatmaktadır (Sarı, 2010). Ayrıca Amasya kenti, İç Anadolu'dan Karadeniz sahillerine ve özellikle Samsun Limanı'na uzanan kilit bir koridor üzerinde bulunarak asırlar boyu geçiş merkezi işlevini sürdürmüştür (Türkmen, 2023). Sahip olduğu jeopolitik avantajlar sayesinde Amasya, tarih boyunca önemli bir idarî ve stratejik merkez olarak öne çıkmıştır. Antik Çağ'da Pontus Krallığı'na başkentlik yapan kent, Roma ve Bizans dönemlerinde askerî bir garnizon olarak kullanılmış; Osmanlı döneminde ise şehzadelerin idari tecrübe kazandığı bir "Şehzadeler Şehri" kimliğiyle öne çıkmıştır (Karacalı, 2021). Osmanlı idari teşkilatında "Rûmiye-i Suğrâ" olarak adlandırılan bölgenin temel merkezlerinden biri olan Amasya, Sivas ve Tokat ile birlikte 1413 yılında kurulan Rum Eyaleti'nin çekirdeğini oluşturmuştur (Şimşirgil, 1990; Belen, 2022). 15. yüzyılda Çorum, Canik ve Karahisar-ı Şarki'nin eklenmesiyle genişleyen bu yapı "Vilâyet-i Rûm-ı Kadım" olarak anılırken, 16. yüzyılda Trabzon, Malatya, Kemah ve Bayburt gibi yeni sancakların dahil edilmesiyle eyalet doğuya doğru genişlemiş ve "Vilâyet-i Rûm-ı Hâdis" olarak tanımlanmıştır (Şimşirgil, 1990; Gökbilgin, 1965; Belen, 2022). Bu süreçte Amasya hem idarî sürekliliği sağlayan hem de stratejik konumuyla bölgesel organizasyonun merkezinde yer alan bir şehir olarak önemini korumuştur (Şimşirgil, 1990).

Amasya, Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde erken dönemlerden itibaren yalnızca bir yerleşim merkezi değil, aynı zamanda bu dönüşümün kurumsal ve kültürel taşıyıcılarından biri olarak öne çıkmaktadır. 1071 Malazgirt Zaferi sonrasında Oğuz/Türkmen kitlelerinin ve Selçuklu Devleti komutanlarının öncülüğünde Anadolu'ya yönelen yoğun yerleşim hareketi, bölgenin Türkleşme ve İslamlaşma sürecini hızlandırmıştır. Bu süreçte Danişmend Gazi

liderliğinde kurulan Danişmendliler, Amasya ve çevresini kapsayan sahada siyasi ve kültürel bir merkez oluşturarak söz konusu dönüşümün kurumsallaşmasında belirleyici rol oynamıştır (Turan, 1984; Cahen, 1979; Kafalı, 1996; Yinanç, 1978).

Danişmendliler döneminden itibaren Türk-İslam kimliğinin yerleştiği bir merkez olan Amasya, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde bu rolünü sürdürmüştür; özellikle zaviye, tekke ve medrese gibi kurumlar aracılığıyla hem dini hem de toplumsal dönüşümün mekânsal zeminini oluşturmuştur. Bu bağlamda Amasya’da şekillenen yerleşim modeli, yalnızca askeri ve idari hâkimiyetle değil, tasavvufi ve sosyal örgütlenme ağları üzerinden gerçekleşen bir İslamlaşma sürecine işaret etmektedir. Osmanlı döneminde Amasya’nın bu rolü daha da kurumsallaşmış ve kent uzun süre şehzade sancağı olarak işlev görmüştür. Bu durum, Amasya’yı yalnızca bir idarî merkez değil, aynı zamanda devletin yönetici kadrolarının yetiştiği bir eğitim ve üretim alanı hâline getirmiştir. (Amasya’nın tarihsel gelişimi ile zaviye, tekke ve mahalle örgütlenmelerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar, 2022).

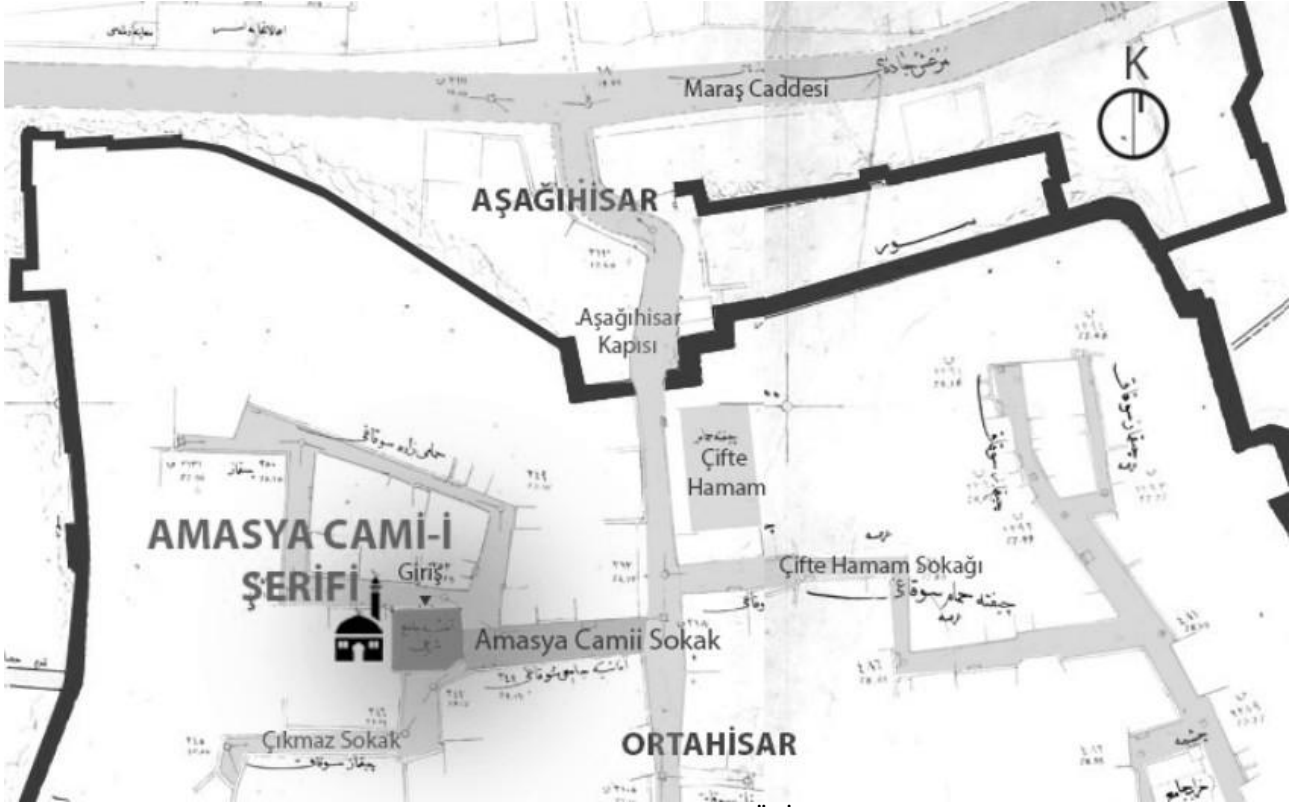
Bu kurumsal ve kültürel birikim, Amasya’yı yalnızca bir idarî merkez değil, aynı zamanda nitelikli ve örgütlenebilir nüfus kaynağı hâline getirmiştir. Kentte yetişen topluluklar yalnızca sayısal bir nüfus değil; meslek sahibi, örgütlenme kapasitesine sahip ve belirli bir toplumsal düzen içinde hareket edebilen gruplar olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, Osmanlı’nın iskân politikalarında Amasya gibi merkezlerin tercih edilmesini açıklayan önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu tür yerleşimlerden gelen toplulukların, yeni fethedilen bölgelerde yalnızca nüfus oluşturmaktan öte, mahalle ölçeğinde örgütlenebilen ve kentsel yapının oluşumuna katkı sağlayan bir kapasite taşıdığı düşünülebilir. Öte yandan Amasya’nın bu işlevi, yalnızca resmî kurumlarla sınırlı değildir. Kentte yaygın olan tasavvufi yapı ve zaviye ağı hem yerleşimlerin kurulmasında hem de toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Dervişler, şeyhler ve zaviye çevresinde örgütlenen topluluklar, yeni yerleşim alanlarının şenlendirilmesinde ve sürekliliğinin sağlanmasında etkili olmuş; bu yapılar aynı zamanda göç eden topluluklar için sosyal ve mekânsal bir çekim merkezi işlevi görmüştür (Barkan, 1942). Bu nedenle Amasya, yalnızca nüfus veren bir merkez değil; dini, sosyal ve mekânsal örgütlenme pratiklerini birlikte üreten ve bu pratikleri farklı coğrafyalara aktarabilen bir merkez olarak değerlendirilebilir. Bu örgütlenme biçimi, Osmanlı kentinde vakıf sistemi aracılığıyla mekânsal ve kurumsal bir çerçeveye kavuşarak kalıcılık kazanmıştır (Barkan, 1942; Yediyıldız, 1986). Nitekim dini ve kamusal yapıların vakıflar yoluyla inşa edilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması, kentsel mekânın hem fiziksel hem de işlevsel sürekliliğini güvence altına almıştır. Bu bağlamda Amasyalı Mescidi Vakfı da kentsel dokunun oluşumuna katkı sunan vakıflar arasında yer almaktadır (Kurnaz, 1994).

Amasya’nın sahip olduğu tasavvufi ve toplumsal örgütlenme pratiklerinin Osmanlı kentinde vakıf sistemi aracılığıyla mekânsal ve kurumsal bir çerçeveye oturtularak kalıcılık kazanmasıyla yakından ilişkilidir (Barkan, 1942). Bununla birlikte Trabzon örneği, bu örgütlenme modelinin her kentte aynı biçimde gerçekleşmediğini göstermektedir. Şer’iyye kayıtlarında imam, hatip ve müezzin gibi görevlilerin varlığına karşın, zaviye kurucusu sûfi gruplara dair sınırlı veri bulunması, Trabzon’da erken dönemde zaviye temelli bir örgütlenmenin belirginleşmediğini düşündürmektedir. Ancak buna rağmen, kentin Türk-İslam kimliğinin inşasına yönelik olarak Amasya, Tokat ve Canik gibi merkezlerden Müslüman nüfusun iskân edildiği bilinmektedir (Fatsa, 2015).

4. İskânın Mekânsallaşması: Amasya’dan Trabzon’a Mahalle Ölçeğinde Örgütlenme

Fetih sonrası Trabzon’da iskân edilen toplulukların yerleşim süreçleri, yalnızca demografik bir aktarım olarak değil, belirli mekânsal odaklar etrafında şekillenen örgütlü yerleşim pratikleri olarak okunabilmektedir. Bu bağlamda Amasya Cemaati’nin izleri, özellikle Amasya Mescidi ve çevresinde somutlaşan mekânsal örgütlenme üzerinden takip edilebilmektedir. 1486 tarihli tahrir kayıtlarında henüz “Cemaat-i Amasya” olarak anılan bu topluluğun yerleşim alanı açık biçimde tanımlanmamış olsa da sonraki dönem kayıtları bu grubun belirli bir mekânsal çekirdek etrafında yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Nitekim 1523 tarihli kayıta “Mahalle-i Mescid-i Amasya der nezd-i Hamam-ı Çifte” ifadesi, yerleşimin Çifte Hamam’a komşu, Ortahisar’ın kuzeydoğu kesiminde konumlandığını açık biçimde tarif etmektedir (Lowry, 2005; Üstün Demirkaya ve Tuluk, 2022). Bu tarif, mescidin yalnızca bir ibadet yapısı değil, aynı zamanda çevresinde gelişen bir yerleşim dokusunun merkezi olduğunu göstermektedir.

Zorunlu nüfus ve iskân politikası nedeniyle Amasya’dan getirilen Cemaat-ı Amasya, 1523 tahririnde artık mahalleye dönüşmüştür. Mahalleyi oluşturan merkez birim olan Amasya Mescidi bugün ayakta olmamakla birlikte, mahallenin yeri, isminde gönderme yapılan Çifte Hamam yakınlarında aranabilir. Hamam günümüzde varlığını devam ettirmekte ve Ortahisar’ın kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Amasya Mescidi günümüze ulaşmamış olmakla birlikte, kentsel hafızadaki izleri üzerinden konumu izlenebilmektedir. Yapının yer aldığı sokak, günümüzde “Amasya Camii Sokak” adıyla varlığını sürdürmekte olup Ortahisar surlarıyla tanımlanan tarihî çekirdeğin kuzeyinde, Aşağıhisara açılan kapı yakınında yer almaktadır. Tahrir kayıtlarında Çifte Hamam’a yakınlığıyla tarif edilen mescidin, Fatih Camii’nin kuzeyinde ve Çifte Hamam’ın batısında konumlandığı anlaşılmaktadır. Tarihsel haritaların günümüz haritası ile karşılaştırıldığında, yapının günümüzde Müftülük binasının bulunduğu alan ve yakın çevresinde yer aldığı anlaşılmaktadır (Şekil 2, Şekil 4). 20. yüzyıla kadar izlerini sürdüren mahallenin çekirdeğini oluşturan “Mescid-i Amasya’nın, literatürdeki son kaydına ise Çetintaş’ın yıkılma kararı çıkardığı 1937 raporunda “Amasya Camisi” adıyla rastlanmaktadır (Düzenli, 2010).

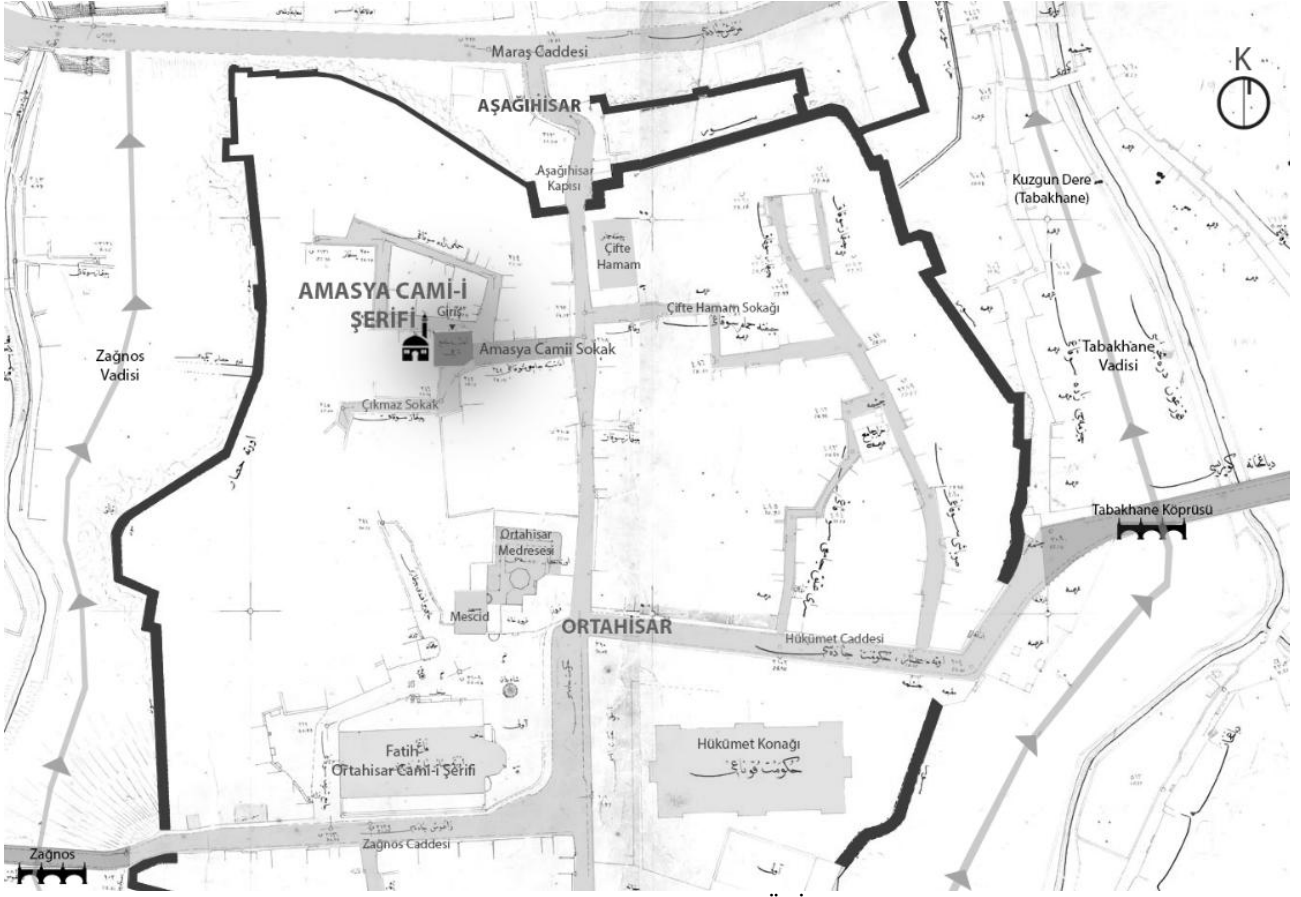
Şekil 4. Ortahisar Bölgesinde Amasya Cami-i Şerifi'nin Konumu. (Ö. İ. Tuluk arşivindeki 1/500 ölçekli Osmanlıca Trabzon haritası temel alınarak yazarlar tarafından düzenlenmiştir; bkz. Tuluk, 2017.).

Tuluk (2018), Amasya Mescidi'nin yoğun bir sokak ağı içinde, dört sokağın kesiştiği bir köşe parsel üzerinde konumlandığını belirtmektedir. Yapının giriş ve mihrap cephesi doğrudan sokaklarla ilişkilendirirken, batı cephesinde yer alan duvarlarla çevrili alanın camiye ait bir avlu olup olmadığını tartışır. Nitekim 1953 tarihli satış kayıtlarında cami arsasının yalnızca 59.82 m² olarak geçmesine dayanarak, bu alanın bu alanın camiye ait bir avlu olmayıp bağımsız bir alan olmasının muhtemel olduğunu belirtir.

Osmanlı kentinde mahalle, birbirini tanıyan, karşılıklı sorumluluk ilişkileri içinde bulunan ve sosyal dayanışma temelinde örgütlenen bir topluluğun yaşadığı yerleşim birimi olarak tanımlanabilir. Aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleşmesiyle oluşan bu yapı, mahalleyi dini bir odak etrafında şekillenen hem sosyal hem de mekânsal bir birim hâline getirmektedir (Ergenç, 1984). 15. ve 16. yüzyıllarda küçük ölçekli mescitlerin sayısı, kentsel gelişimin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmekte; bu dönemlerde istisnai durumlar dışında her mescit çevresinde bir mahalle teşekkül etmektedir (Kuban, 2004). Dolayısıyla mahalle, yalnızca idari birim değil, ibadet pratiği etrafında şekillenen ve gündelik yaşamı organize eden bir mekânsal bütünlük olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede Amasya Mescidi'nin varlığı, Cemaat-i Amasya'nın mekânsal olarak sabitlendiği ve kendi yaşam çevresini ürettiği bir çekirdek işlevi görmektedir.

17-18. Yy Şer'iyye Sicillerinde, Amasya Mescidi Mahalle'sinde kaydedilen mülklerin büyük ölçüde ev ve avlulu yapılardan oluşması, geniş bahçelerin sınırlı olduğunu ve daha yoğun bir konut dokusunun hâkim olduğunu göstermektedir. Bu durum, yerleşimin mescit çevresinde şekillenen, kompakt ve içe dönük bir mahalle dokusuna sahip olduğunu düşündürmektedir (Çiğdem, 2024). Öte yandan mülklerin yol ve komşuluk ilişkileri, bu içe dönük yapının kentsel sistemle bağ kurduğunu ortaya koymaktadır. Şer'iyye sicillerinde mülklerin hem kamusal yol hem de çıkmaz sokak ile ilişkili olması, mahallenin bir yandan ana dolaşım ağına entegre olduğunu, diğer yandan daha içe kapalı sokak örgütlenmeleri içerdiğini göstermektedir. Ayrıca komşuluk kayıtlarında "kale" ifadesinin yer alması, mahallenin doğrudan surlarla ilişkili bir konumda bulunduğunu ve sınırlarının belirgin olduğunu ortaya koymaktadır (Çiğdem, 2024). Bu mekânsal veriler, Amasya Mescidi'nin konumunun rastlantısal olmadığını düşündürmektedir. Çifte Hamam gibi kamusal kullanım yoğunluğu yüksek bir yapıya yakınlığı, mahallenin gündelik yaşam ve kentsel hareketlilikle bütünleştiğini gösterirken; Ortahisar surları içinde, Aşağıhisar'a açılan kapıya yakın bir noktada yer alması, bu yerleşimin kentin dolaşım sistemiyle doğrudan ilişkili bir konumda geliştiğini ortaya koymaktadır (Şekil 5).

Bu bağlamda, Amasya Mescidi çevresinde gelişen yerleşimin yalnızca dini bir odak etrafında oluşan içe dönük bir yapı olmadığını; surlar, kamusal yapılar ve yol sistemiyle kurduğu ilişkiler üzerinden kentin genel mekânsal organizasyonu içinde aktif bir düğüm noktası oluşturduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla mescit çevresinde şekillenen bu mahalle, iskân edilen cemaatin yalnızca yerleştiği bir alan değil, aynı zamanda kentsel mekânla bütünleşerek onu yeniden üreten bir yerleşim modeli olarak değerlendirilebilir.

Şekil 5. 1926 Trabzon Şehir Haritasında Amasya Cami'nin Konumu (Ö. İ. Tuluk arşivindeki 1/500 ölçekli Osmanlıca Trabzon haritası temel alınarak yazarlar tarafından düzenlenmiştir; bkz. Tuluk, 2017.).

Bu mekânsal örgütlenme, zaman içinde sabit kalmayıp nüfus artışı ve toplumsal ihtiyaçlara bağlı olarak dönüşerek daha karmaşık bir yapıya evrilmiştir. Artan nüfus ve cemaatin ihtiyaçları doğrultusunda, kentlerde aynı semt içinde birden fazla dini yapının inşa edilmesiyle mahalle yapısının daha karmaşık bir hal aldığı bilinmektedir (Üstün Demirkaya ve Tuluk, 2022). Bu durumda vergi kayıtlarında tek bir yapı adıyla anılan mahalleler, gerçekte farklı mescitler etrafında örgütlenen birden fazla alt mahalleye karşılık gelebilmektedir (Kuban, 2004). Nitekim Amasya Mahallesi'nin 1583 yılına gelindiğinde "Mahalle-i Mescid-i Amasya ma'a Hacı Baba" şeklinde anılması, mahallenin Hacı Baba ile birlikte zikredildiğini ve iki yerleşimin mekânsal olarak yakın konumlandığını göstermektedir. Bu durum, 1523 tahririnde "Mahalle-i Mescid-i Hacı Baba der Kale-i Evsat" olarak kaydedilen ancak 1583'te adı artık geçmeyen Hacı Baba Mahallesi'nin, zaman içinde Amasya Mahallesi ile ilişkilenerak onunla birlikte anılır hâle geldiğine, iki mahallenin birbirlerine yakın olduklarına, mekânsal genişleme ve birleşme sürecine işaret etmektedir (Üstün Demirkaya, 2014). Bu gelişim, mahallelerin sabit ve tekil birimler olmadığını; nüfus, ihtiyaç ve mekânsal ilişkiler doğrultusunda dönüşen, genişleyen ve yeniden örgütlenen yapılar olduğunu ortaya koymaktadır.

5. Sonuçlar

Osmanlı kenti, iskân edilen nüfusun yalnızca yerleştiği bir alan değil; iskân süreciyle birlikte yeniden üretilen bir mekânsal organizasyon olarak okunabilir. Bu çerçevede Amasya Mescidi ve çevresinde gelişen yerleşim dokusu, cemaatin mekânsal olarak yoğunlaştığı, sınırları giderek belirginleşen ve zaman içinde mahalle statüsü kazanan bir organizasyona işaret etmektedir. 1486'da yalnızca bir cemaat olarak kaydedilen topluluğun, 1523 itibarıyla mescit merkezli bir mahalleye dönüşmesi, bu mekânsal sürekliliğin açık bir göstergesidir. Dolayısıyla Amasya Cemaati'nin varlığı, yalnızca nüfus hareketleriyle açıklanabilecek bir olgu değil; mescit, hamam ve sur içi kentsel doku ile kurduğu ilişkiler üzerinden okunabilen, mekânsal olarak izlenebilir bir mahalle örgütlenmesi üretmektedir.

Bu bağlamda Amasya Mahallesi, mekânın yalnızca fiziksel bir zemin değil, toplumsal pratikler aracılığıyla üretildiği bir süreç olarak (Lefebvre, 2014), cemaatin gündelik yaşamı üzerinden inşa edilen bir kentsel mekân örneği sunmaktadır.

Fetih sonrası Trabzon'da iskân edilen toplulukların kentsel mekânla kurdukları ilişki, mescit ve mahalle üzerinden gündelik hayatın yeniden örgütlenmesiyle somutlaşmaktadır. Bu bağlamda Amasya'dan gelen cemaat, yalnızca bir nüfus aktarımının parçası değil, Trabzon'da yeni bir mahalle yapılanmasının şekillenmesine katkı sunan bir topluluk olarak okunabilir. Nitekim 1486 tarihli tahrirde "Cemaat-i Amasya" olarak kaydedilen topluluğun, 1523 yılında "Mahalle-i Mescid-i Amasya" olarak anılması, bu grubun mescit merkezli bir yerleşim birimine dönüştüğünü ve kentsel mekânda kalıcı bir örgütlenme geliştirdiğini göstermektedir. Bu dönüşüm, iskânın yalnızca nüfus yerleştirme ile sınırlı kalmadığını; yerleşme, kurumsallaşma ve mekânsallaşma süreçlerini içeren çok katmanlı bir yapı ortaya koyduğunu göstermesi açısından önemlidir. Başka bir ifadeyle cemaatten mahalleye geçiş, Osmanlı iskân politikasının kentsel mekânı üretme biçimini görünür kılan temel bir eşik olarak okunabilir.

İskân, yalnızca bir nüfus politikası değil, aynı zamanda kentsel düzenin kurulmasını sağlayan kurucu bir müdahale olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede mahalle, iskân sürecinin en somut mekânsal çıktısı olarak ortaya çıkmaktadır. Osmanlı

kentinde mahalle, yalnızca idari bir birim değil; aynı mescit etrafında örgütlenen cemaatin gündelik hayatını, sosyal ilişkilerini ve mekânsal varlığını tanımlayan temel yapı taşıdır. Trabzon'da Cemaat-i Amasya'nın 37 yıl sonra tutulan kayıta "Mahalle-i Mescid-i Amasya" olarak tanımlanması, bu dönüşümün açık bir göstergesidir. Bu süreç, cemaatten mahalleye geçişin, iskânın mekânsal ve kurumsal boyutlarının birlikte işlediği bir eşik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu veriler birlikte ele alındığında, Amasya Mescidi'nin fiziksel özelliklerinden ziyade konumu, çevresel ilişkileri ve kentsel hafızadaki sürekliliği üzerinden anlam kazanan bir yapı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla mescit, tekil bir mimari unsur olmanın ötesinde, cemaatin mekânsal olarak sabitlendiği, gündelik hayatın örgütlendiği ve mahalle ölçeğinde kentsel mekânın üretildiği bir çekirdek olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma, Osmanlı iskân politikasının üç temel bileşen üzerinden işlediğini ortaya koymaktadır: demografik, mekânsal ve kurumsal süreçler. Demografik süreç: nüfusun belirli merkezlerden seçilerek yeni fethedilen alanlara aktarılmasını; mekânsal süreç: bu toplulukların mescit ve benzeri yapılar etrafında yerleşerek fiziksel çevreyi üretmesini; kurumsal süreç ise mahalle, vakıf ve dini yapılar aracılığıyla bu yerleşimin kalıcı ve düzenli hâle gelmesini ifade etmektedir. Bu üçlü yapı, iskânın yalnızca bir yer değiştirme değil, aynı zamanda bir yer kurma pratiği olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, Osmanlı iskân politikasını yalnızca demografik bir çerçevede ele alan literatüre karşılık, mekânsal bir okuma önerisi geliştirmektedir. Özellikle cemaatten mahalleye dönüşüm süreci üzerinden yapılan analiz, iskânın kentsel mekânın üretiminde oynadığı kurucu rolü görünür kılmaktadır. Bu yaklaşım, Osmanlı kentinin oluşumunu yalnızca tarihsel ve idari veriler üzerinden değil, aynı zamanda mekânsal örgütlenme süreçleri üzerinden değerlendirmeye imkân tanımakta; böylece iskân politikasının mimarlık ve kent tarihi bağlamında yeniden yorumlanmasına katkı sunmaktadır.

Notlar:

Bu çalışma, 2025–2026 eğitim-öğretim yılında, Doç. Dr. Fulya Üstün Demirkaya danışmanlığında, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda yürütülen MİML5150 Anadolu'da Türk Yerleşmeleri lisansüstü dersi kapsamında, yüksek lisans öğrencisi Elif Arslan tarafından hazırlanan "XV. ve XVI. Yüzyıl Trabzon'unda Amasya Cemaati ve Mahallesi" başlıklı araştırmanın genişletilerek yeniden ele alınmış hâlidir.

Finansal Destek

Bu araştırma, kamu, ticari veya kâr amacı gütmeyen sektörlerdeki herhangi bir fon kuruluşundan özel bir hibe almamıştır.

Çıkar Çatışması

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Veri Erişilebilirlik Beyanı

Bu çalışmada yeni veri oluşturulmamış veya analiz edilmemiştir; tüm kaynaklar makale içerisinde belirtilmiştir.

Kurumsal Etik Kurul Onayı Beyanı

Uygulanamaz.

CRedit Yazar Katkı Beyanı

Kavramsallaştırma: FÜD; Metodoloji: FÜD; Veri derleme: EA; Araştırma: EA, FÜD; Görselleştirme: EA; Yazma – orijinal taslak: EA; Yazma – inceleme ve düzenleme: FÜD. Tüm yazarlar makalenin son halini okumuş ve onaylamıştır.

Kaynaklar

- Aygün, N. (2005). *Onsekizinci yüzyılda Trabzon'da ticaret*. Serander Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler: İstilâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zâviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-386. <https://izlik.org/JA42DJ68FX>
- Belen, G. (2022). *Eyalet-i Rum'da zaviyeler (15. ve 16. yüzyıllar)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ordu Üniversitesi.
- Bilgin, M. (2000). *Doğu Karadeniz tarih kültür insan*. Serander Yayınları.
- Bostan, M. H. (1997). XV. ve XVI. yüzyıllarda Trabzon şehrinde nüfus hareketleri ve yerleşim yerleri. G. Kayaoğlu, Ö. Ciravoğlu ve C. Akalın (Haz.), *Bir tutkudur Trabzon* içinde. Yapı Kredi Yayınları.
- Bostan, M. H. (2002). *XV.-XVI. asırlarda Trabzon sancağında sosyal ve iktisadi hayat*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bostan, M. H. (2018). XV.-XIX. yüzyıllarda Trabzon şehir nüfusu, nüfusun yükseliş ve düşüş nedenleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 121-154. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.510003>
- Cahen, C. (1979). *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler* (Y. Horan, Çev.). Tarih Vakfı Yayınları.
- Çetin, O. (2002). İskanlarla Anadolu'nun Türk vatani haline gelmesi. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.), *Türkler ansiklopedisi* (Cilt 9, ss. 260-268) içinde. Yeni Türkiye Yayınları.
- Çiğdem, A. (2024). *Trabzon şer'iyye sicillerine göre konut açık alanlarının incelenmesi (17-18.yy)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Düzenli, H. İ. (2010). Sedat Çetintaş Trabzon'da (1937). Ö. İ. Tuluk (Ed.), *Trabzon kent mirası: Yer-yapı-hafıza* içinde (ss. 353-381). Klasik.
- Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı şehrindeki mahallenin işlev ve nitelikleri üzerine. *Osmanlı Araştırmaları*, (4), 69-78. <https://izlik.org/JA43ZP98EN>
- Fatsa, M. (2015). Trabzon yöresinin İslamlaşma süreci ve zâviyeler. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (18), 61-74. <https://doi.org/10.18220/kid.39415>
- Gökbilgin, T. (1965). 15 ve 16. asırlarda Eyalet-i Rûm. *Vakıflar Dergisi*, (6), 51-61.
- İnalçık, H. (2005). Osmanlı fetih yöntemleri. O. Özel ve M. Öz (Haz.), *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin kuruluşu üzerine tartışmalar* içinde (ss. 443-472). İmge Kitabevi.

- Kafalı, M. (1996). Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi. *Erdem*, 8(22), 5-17. <https://izlik.org/JA23AT49TX>
- Kalaycı, İ. ve Kızılkaya, O. (2013). Osmanlı Devleti'nin iskân siyaseti ve yerleşim birimleri üzerine bir değerlendirme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 361-378. <https://izlik.org/JA34DB47GW>
- Karacalı, A. O. (2021). Amasya kentinde yapıli çevrenin tarihsel gelişimi üzerine bir değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(87), 171-189. <https://doi.org/10.29228/jasss.47231>
- Kuban, D. (2004). *İstanbul: Bir kent tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kurnaz, M. (1994). Trabzon'da 35 vakfa ait notlar. İ. Hacıfettahoğlu (Haz.), *Trabzon fetih yıllığı 1994* içinde (ss. 74-105). Atlas Yayıncılık.
- Kuş, A. (2016). Henry John Van Lennep'e göre Amasya. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 253-276. <https://doi.org/10.19129/sbad.38>
- Lefebvre, H. (2014). Mekânın üretimi (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Lowry, H. W. (2005). Trabzon şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Aziz Amen, M., & Ahmad NIA, H. (2021). The Effect of Cognitive Semiotics on The Interpretation of Urban Space Configuration. *Proceedings Article*, 260–274. <https://doi.org/10.38027/ICCAUA2021227n9>
- Ocak, A. Y. (2009). Fatih, fetih ve Osmanlı merkezîyetçiliği. Halil İncelik armağanı: Tarih araştırmaları içinde (ss. 89-104). Doğu-Batı Yayınları.
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretlerin iskânı*. Eren Yayıncılık.
- Sarı, T. (2010). *Türkiye'de kent planlaması ile değişen konut üretim sürecinin incelenmesi: Amasya örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Şimşirgil, A. (1990). Osmanlı taşra teşkilatında Rûm Beylerbeyliği. *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, (5), 291-299.
- Tellioğlu, İ. (2009). *Kommenosların Karadeniz hakimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*. Serander Yayınları.
- Tuluk, Ö. İ. (2017). Trabzon şehir haritaları: Yeni bulgular ve bir değerlendirme. Ö. Sağiroğlu (Ed.), *Mimari, koruma, yenileme ve restorasyon* içinde (ss. 317-328). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tuluk, Ö. İ. (2018). Harap şehrin kayıp mekânları: 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Trabzon'un tarihsel topoğrafyası. K. İnan, M. Tosun ve D. Çolak (Ed.), *CIEPO 22 Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi bildiriler kitabı II* içinde (ss. 221-252).
- Turan, O. (1984). *Selçuklular zamanında Türkiye*. Nakışlar Yayınevi.
- Aziz Amen, M., & Nia, H. A. (2018). The dichotomy of society and urban space configuration in producing the semiotic structure of the modernism urban fabric. *Semiotica*, 2018(222), 203–223. <https://doi.org/10.1515/sem-2016-0141>
- Türk Dil Kurumu. (2026). İskân. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkmen, Ö. S. (2023). *Amasya şehrinin fiziki oluşumunda vakıfların rolü (XIII-XVIII. yüzyıl)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Üstün Demirkaya, F. (2014). *Toplumsal dinamikler bağlamında Trabzon kent dokusunun dönüşümü (Kommenos Hanedanlığı'ndan Cumhuriyet'e kadar)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Üstün Demirkaya, F. ve Tuluk, Ö. İ. (2022). Blurred frontiers of the ancient city: Quarters in Ottoman-era Trabzon (17th-20th centuries). *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 7(1), 155-168. <https://doi.org/10.30785/mbud.1062212>
- Yaşar, H. H. (2022). *Amasya tarihi* (Cilt 1-4) (S. Keçeci Kurt, R. O. Özel ve M. Hakverdioğlu, Ed.). Amasya Belediyesi Yayınları.
- Yediyıldız, B. (1986). Vakıf. *İslam ansiklopedisi* (Cilt 12/2, ss. 153-172) içinde. Milli Eğitim Yayınları.
- Yılmaz, Y. (2020). Amasya şehri'nin iklim yapısı ve özellikleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(Özel Sayı), 167-186. <https://izlik.org/JA42BZ34YT>
- Yinanç, M. H. (1978). Danişmendîler. *İslam ansiklopedisi* (Cilt 3, ss. 468-479) içinde. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.